

BÜCHNER: LEONCE ÉS LÉNA

KISKAPU A PARADICSOMBA

A *Leonce és Léna* a hasonlatok és metaforák darabja. Itt mintha az elszavalt hasonlatok mennyisége és minősége döntene egy ember voltaképpen értékéről. Arról, hogy valaki mennyire ember egyáltalán, nem pusztá papundekli, akár a Valerio által cselesen prezentált automaták a dráma fináléjában. „Telt a szív, üres a világ” - írta Novalis nagyjából harminc évvel Büchner darabja előtt, és e híres sorokat a megkésített Leonce ekként variálhatná: üres a szív, akár a világ. Hogy teltebb legyen, hasonlatokkal kell benépesíteni. És valóban, Leonce szájából csak úgy dőlnek a metaforák: „Úgy ásít rám az életem, akár egy nagy ív fehér papír, tele kéne írnom, de egy árva betűre sem telik tőlem. A fejem üres bálterem, néhány hervadt rózsza, gyűrt szalag a földön, meg-pattant húrú hegedűk a sarokban, az utolsó táncosok levetik álarcukat, és holtfáradtan néznek egymásra.” (A szöveget mindvégig Thurzó Gábor klasszikus fordításában idézem.) Ebben a replikában majdnem az egész darab problematikája benne foglaltatik. Ott az üres könyv mint Leonce üres életének hasonlata (erre rímel később Valerio harapós hasonlata: „Őn pedig, herceg, egy könyv betűk nélkül, csak gondolatjelekkel teli”), és ott az életnek mint masztabálnak képe, amely majd a záróképben nyeri el jelentőségét. A hasonlatokkal telített világ hirtelen értelmes vagy legalábbis átéltéző lesz. Ez a szerelmi jelenetben válik nyilvánvalóvá.

Ebben a szcénában a főhősénél jóval kisebb és kontúrtalesőbb szerepet játszó Léna (megjegyzendő: a kettenük közti aránytalanság a

darab egyik gyengéje) alig marad alul a hasonlatmondási versenyben. Tirádájának központi gondolata a halál, valamint az árvaság: „Alvó gyermek a hold, arany fürtjei álmában kedves arcára buknak. Ó, álma a halál. Halott angyal sötét párnáin, és akár gyertyák, égnek körülötte a csillagok. Szegény gyermek, mindjárt jönnek a fekete emberek, hogy elvigyenek. Hol az anyád? Nem akar még egyszer megcsókolni? Olyan szomorú halott és olyan magányos.”

A szerelmesek első párbeszéde ezt a monológhangot szövi tovább. Leonce - akárha egy Mozart-operában lennének - azonnal átveszi és a magáévá teszi Léna sűrű, fűszeres és, mondhatni, kromatikus intonációját. A végtelenségig koncentrált dialógusban egymás felé araszoló fiatalok másodpercek alatt jutnak el a csúcspontig: -Léna: Ki szólt? Leonce: Egy álom. Léna: Boldogok az álmok. Leonce: Álmodd hát boldognak magad, s hadd legyek én a boldog álmod. Léna: A legboldogabb álom - a halál. Leonce: Akkor hadd legyek halálangyalod! Hadd hulljon ajkam, akár az ő szárnyai, a szemedre. Szép tetem, oly édesen pihensz az éjszaka baka-csinján, hogy a természet meggyűlöli az életet, és beleszeret a halálba.”

Ez a hatalmas hasonlat-zene Leonce öngyilkosság-monológjában tovább árad: „A föld sűrű aranyedény: hogy habzik benne a fény, pezseg ki peremén, és vakítva gyöngyöznek fel belőle a csillagok. Ajkam mohón szüröcsöli. Ez az egyetlen csepp boldogság pompás serleggé bűvöl engem. Merüli hát el, szent serleg!”

Almási Sándor (*Leonce*) és Kecskés Karina (*Léna*)

És hasonlatremető munkája befejeztével, mint aki jól végezte dolgát, úgy dönt, hogy a folyóba veti magát. Am éppen ez bizonyul lehetetlennek. Az irodalom, hogy divatosan szóljak, visszavág, és komédiába fordítja a lárvából éppen kibújni készülő tragédiát. Kiderül: Leonce amolyan megkéssett Werther, aki komoly önelvezettel grasszál elődje álarcában, melyet korántsem idegen testként ékítnek a nagy dán királyfitól kölcsönzött vonások - olvassuk csak el idevágó szemmel a darab első jelenetét, mely nyilvánvaló paródiája Polonius és Hamlet dadaista párbeszédeinek. Persze hősünk reflektált széplélek, aki azonnal átlátja, miféle literatúrai szenvelgésbe bonyolódott. Az irodalom szerepet kínált, maszkot, mondhatni, de amikor Leonce átlátja ezt, azonnal elmegy a kedve az öngyilkosságtól: „Az a fickó sárga mellényében és égkék nadrágjában mindent elrontott.” A sárga mellényes Werther, továbbá az örült Lenz, a *Sturm und Drang* egyik jeles szerzője találkozik ekkor Leonce agyában; az utóbbi Goethe barátja és képzelt vetélytársa, aki önismereti csődjében azt vizionálta, szegény, hogy akár szerelmi, akár szellemi téren riválisa lehet a frankfurti zseninek. A figyelmes olvasó Leonce idézett monológjában ráismerhet a Lenz című Büchner-novellatöredék egyik passzusára: „...a föld olyan volt, mint aranyserleg, melybe habzón csordultak a hold aranyhullámai.” Ez az élmény itt is mintegy felszólítás az öngyilkosságra: „[Lenz] akkor ismét több kísérletet tett rá, hogy megölje magát, de éberren vigyáztak rá. (Thurzó Gábor fordítása.) A prózatöredék tragikus alapérzületű, a darab komikus, hiszen a lenzi"-wertheri „szívömlenyek” - hogy ezúttal Wackenrodert, egy újabb német vadromatikusut idézzek - egyrészt már a múlt rekvizitumai Büchner korában, másrészt senki sem vitathatná, hogy emberi mélység-ben, bölcséleti elszántságban Leonce nem említhető egy lapon a férges, de azért tagadhatatlanul zseniális történeti Lenzcel. A történeti (és novellabeli) Lenz komolyan átéli a világ semmisségét, megőrülése komoly munka végeredménye; Leonce csak divatosan szenveleg.

Láttuk Leonce ürességét, most lássuk semmittevő hajlamát. Hogy a kettő összefügg, nem vitás - és ki tudná megmondani: melyikük nemzé a másikat? A semmittevésnek, ha komoly, filozófiája van, az nem más, mint az unalom bölcselése. Ha a szív és a világ egyként üres, akkor nin-csen értelmes tevékenység, marad a semmittevés. Es Leonce roppant képzeletgazdag, ha a semmittevés szótárát kell forgatnia. „Mind a két kezem teli tennivalóval, annyi a munkám, hogy azt sem tudom., hol áll a fejem. Ide figyeljen, először is egymás után háromszázhatvanötször le kell köpnöm azt a követ.” Az unalom a világ titkos ura: „Mit meg nem tesznek az emberek unalmukban! Tanulnak unalomból, imádkoznak unalomból, szeretnek, házasodnak, szaporodnak unalomból, és végül behalnak az unalomba, és - ez a dolog humora - mindezt fontoskodó képpel, maguk se tudják, miért, s tudja isten, mit gondolnak közben. Mindez a sok hős, zseni, tökfő, szent, bűnös, családapá velejében nem más, mint rafinált naplopó.” Ez öngazolás persze, mindamellett nem állítható, hogy Leonce ne szenvedne önnön unalmától, ürességétől. Vagyis ő nem önelégült, „rafinált naplopó”, sokkal inkább reflektált lusta, aki mintegy filozófiából nem csinál semmit, hiszen azt kellett tapasztalnia, hogy a világból immár kivesszett az értelem. A darab egyik tétje éppen az, hogyan lehetséges értelmessé változtatni a semmittevést, hogyan lehetséges, hogy - mondhatni - előremutató legyen a naplopás. Egyszóval, hogyan lehetséges, hogy Leonce mégis tagja legyen a világ-nak vagy más néven a társadalomnak, anélkül, hogy pusztá unatkozó automata váljon belőle. Hogyan lehetséges a megbékélés az üres világgal, anélkül, hogy ez azonos lenne a beletörődéssel a brutális nyárspolgáriasság világába. Irodalmiasabban szólva: a Werther-problematika mellé egy másik Goethe-alak, Wilhelm Meister életproblémájának köre társul. A kérdésekre majd a darab zárata ad választ.

Úgy tűnik, Leonce az udvarban, ebben a liliputi méretű királyságban egyedül van unalmával és ebből fakadó semmittevésével. Am ez látszólagosnak bizonyul. Éppenséggel akad egy jelentős elődje, ez pedig nem más, mint az apja, akit - számomra kissé talányos módon

Péternek nevezett el Büchner. Mivel egyetlen közös jelenetük sincsen, minden jel arra vall, hogy apa és fiú között nem létezik semmiféle kapcsolat. Mintha nem is lehetne köztük semmi közösség, hiszen Leonce szemében az apja feltehetően egyik reprezentánsa az automatákból álló udvari világnak. De ez tévedés. Péter király szenvedélye a gondolkodás - jelszava: „az embernek gondolkodnia kell” -, e gondolat jegyében kíván élni, ennek szeretné szentelni minden pillanatát, és ebben zavarja meg a kormányzás kényszere. Ezért adja át trónját fiának, nem valami-féle gyakorlati vagy ideológiai megfontolásból. Letéve az uralkodás kínját, Péternek lehetősége nyílik, hogy minden percét kedves szenvedélyének, a gondolkodásnak szentelje. Péter - a megelőző korszak, a felvilágosult abszolutizmus oly divatos filozófus király alakjának e maró epével, de sajnos csak vázlatosan megírt paródiája - legalább annyira

Péter király: Helyey László

rühelli a kormányzást, mint Leonce. Mindkettőjüket átjárja az unalom. (Ezért amikor Acs János, a rendező a dráma végén pingpongütőket ad a kezébe, akkor bizonyos fokig megrágalmazza a királyt.) Hiszen a dráma belső logikája szerint Péter immár igazolt semmittevő lehet a jövő-ben; a kormányzás gondját legitim módon ruházta át fiára, így nagy ravaszul megoldja azt, ami Leonce legnagyobb problémája lesz a trónra lépés után: mit tegyen az ember, ha semmi kedve uralkodni, de mégis uralkodnia kell?

Am a semmittevés valódi hőroza nem Leonce vagy Péter, hanem Valerio. Ő, mondhatni, radikális naplopó, számára tökéletesen értelmetlen bármiféle kibékülés a polgári világgal. Önnön semmittevéséről valóságos bemutatkozó költeményt szaval, mely semmiben sem marad el Leonce felvonásnyitó áriájától: „Uram, nagy az én elfoglaltságom, semmit sem csinálók, felette hatalmas képességem van a semmittevésre; iszonyú kitaratásom a lustaságban. Nem gyalázza kéreg a tenyeremet, a föld még egyetlen csöppet sem ivott arcom verejtékéből, szűz lány vagyok még a munkától; és ha nem kerülne túl sok fáradságba, akkor azon fáradoznék, hogy önnek bővebben kifejtssem érdemeimet.” Leonce ezt hallván úgy érzi, emberére talált; és valóban, míg meg nem jelenik a Nagy 0, vagyis a Szerelem, addig Leonce-nak és Valeriónak, azaz dramaturgiai szempontból a főhősnek és rezonőrjének töretlen a szövetsége. Es mégis Leonce az, aki elárulja Valeriót, ami bizonyos fokig süükszerű, hiszen az ő nihilizmusa inkább csak a *bon ton* része, korántsem oly mély, mint Valerio unalma. Valerio joggal fogadja a legnagyobb megrökönyödéssel a herceg házassági szándékát; kicsit úgy érzi, becsapták. Es joggal, mert Valerio világképében a herceg elárulta önmagát, megtagadta eszményeit egy buta pofika kedvéért. A házasság a legtökéletesebben prózai élettény, Valeriónak semmi dolga vele; kérdése fekete epével fröcsköl: „Házasodni? Mióta határozta el magát fenséged, hogy a nyárspolgárok naptárához szabja az életét?” Es Leonce nyilvánvalóan gyengén érvelő, bibliai ízü szónoki kérdésére („Tudod-e, Valerio, hogy az emberek közt a legkisebb is oly nagy, hogy egy élet is kevés szeretni őt?”) a keserű rezonőr csak megvetően felelhet: „Szerfelett humánus és filobestiális gondolkodás.” Ettől kezdve Valerio számára Leonce és Léna nem emberi lény; a szerelmesek automatává válnak. Így, túl a bravúrtiklin, a cselen, mely kicsikarja a királyi apa áldását, ez a magyarázata, hogy Valerio mechanikai szerkezetként mutatja be a házassulni készülő párt az udvarnak: „Oly tökéletes mestermunka mindkettő,

hogy a többi embertől - persze ha nem tudnánk, hogy csupán papundekliből vannak - meg sem különböztethetnék őket; jószereivel akár az emberi társadalom tagjaivá lehetnének." Valerio emberképe világos: az emberi társadalom hasznos tagjai csupán automaták, nem emberek.

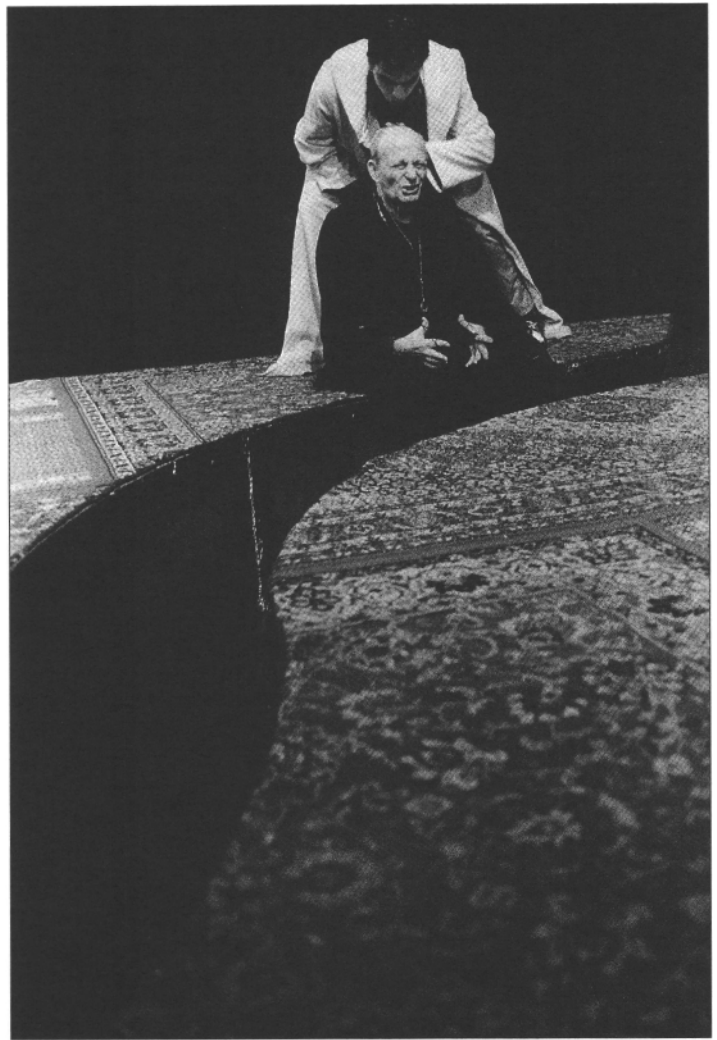
Es Valerio éli át legmélyebben a hasonlatok világtéremtő erejét. Az álarc hasonlat, azaz életheletőség; és ebben az antropológiában az emberi élet egyrészt automatizmus, másrészt ha többre tör, álarccok sorozata, vagyis életheletőségek, kiélésre való életesélyek halmaza. Péter király kérdésére („Kik vagytok?") hangzik fel Valerio idevágó életfilozófiája: „Hát tudom én? (*Lassan több álarcot vesz le magáról egymás után*) Ez lennék? Vagy emez? Szavamra, elfog a félelem, egészen széthánthatnám, széthámozhatnám magamat." Nincs En, csak hasonlatok, álarccok, inkognitók kavalkádja. Az En menthetetlen - hangzik majd fel sokkal később Ernst Machnak a századvég Bécsében alapvető jelentőségűnek érzékelt aforizmája. (Es aligha véletlen, hogy a *Leonce és Léna* csak a századfordulón nyerte el méltó helyét a repertoárban: az 1836-ban írt darab ősbemutatója 1895-ben [!] volt.)

Mit lehet ekkor kezdeni a boldogsággal, mit a megnyert királysággal, hatalommal? Leonce és Léna azt kapja, amiktől menekült. A zárlat most „menekülés a Paradicsomba", és egészen Kleist jó harminc évvel korábban írt esszéjének szellemében fogant: „a Paradicsom kapuját lelakolták, és körbe kell kerülnünk a Földet, remélve, hogy hátul még találunk egy kiskaput." Leonce - megtalálva e kiskaput - végre hozzá-foghat a boldogság semmittevéséhez; az Idő megáll; ez a paradicsomi állapot nyilvánvalóan utópia, már kívül esik a dráma világán, és csak óhajként ábrázolható: „betiltok minden órát és minden kalendáriumot, a virágórán mérjük az órákat, hónapokat, virágzás és gyümölcsérés lesz az óramutató." Valerio elgondolása persze megint mélyebb és következetesebb, zárómonológiája az államrezonból levezetett idilli naplopás himnusza: „Én pedig államminiszter leszek, és dekrétumot bocsátok ki; akinek kéreg nő a tenyerén, az vétessék gondnokság alá; aki betegre dolgozza magát, az bíróságilag büntetessék..."

.. Aztán árnyékba fekszünk szépen, Istentől makarónit, dinnyét és fügét, muzikális gégét, klasszikus testet kérünk, és egy komótos religiót."

Az Új Színház általam 2000. december 18-án látott előadásában elhagyják Leonce idézett, utópikus szavait. Szövege ebben a verzióban ott ér véget, ahol tanácstalanul kérdegeti újdonsült feleségét, mit is kezdjenek most magukkal. Es a hölgy szeméből olvasva ki a választ, lendületesen vonja le a konzekvenciát: „de én jobban tudom, mit akarsz..." A három pont és a vele járó metakommunikáció kétséget sem hagy afelől, hogy Leonce szerint a friss asszonyka ettől kezdve bizony állandóan koitálni akar. Felőlem, mondhatná a recenzens; hiszen ez is egy lehetséges értelmezés, ráadásul eléggé konzekvens, mert a Lénát ját-szó Kecskés Karina a szerelmi jelenet tüzes csókpárbajában már korábban érzékeltette, hogy alakformálásában a szexnek jut a legnagyobb vivőerő. Egyebekben amolyan kilúgozott *spice girl*re hasonlít; olykor mintha nem egészen értené, amit mond; ha ez szándékolt része az alakításnak - így érzékeltetve, hogy Léna még éretlen kamasz, aki nincs teljesen tisztában a szavak jelentésével -, akkor helyes. Ha szándéktalan, akkor színészi ügyetlenséggel, valamint rendezői tanácstalansággal kell számolnunk.

Egyébként is zavarban lenne a néző, ha megkérdené, miféle rendezői koncepciót látott az előadásban. Recenzens e folyóirat által meg-kérdezett nézőként nem látott semmilyen, és ez bántotta, hiszen többet várt attól az Acs Jánostól, akiről korábbi előadásai (például Gombrowicz: *Esküvő*) alapján úgy vélte, hogy otthonosan mozog a maszkok és tükrök világában. Fölöttébb unalmas és ritmustalan előadás; színtelen, szagtalan, illanó gáz. Helyey László talán semmiféle rendezői instrukciót nem kapott; mindenesetre eléggé tanácstalanul imbolyog folyton leesni készülő aranyruhájában. Ugyanez érvényes Ráckevei Annára a Nevelőnő szerepében. Néha németül szólal meg (*nota bene: nem* Büchner német mondatait mondja). Hogy miért, számomra titok maradt. Miként az is, hogy az udvar urai miért beszélnek az egyik jelenetben franciául és oroszul. Talán azt akarta jelezni a rendező, hogy Péter udvara amolyan általános udvar, bárhol lehet. Lehet. Mindamellet Ácsnak semmiféle konkrét mondandója nem volt erről az udvarról. Az előadás egyébként is bántóan absztrakt, itt minden (beleértve a díszletet) az általánosság szürke vízében lebeg. A legérzékenyebb alakformálást talán Almási Sándor nyújtotta; különösen a második rész elején lehetett érzékeltetni, hogy lenne némileg több elgondolása Leonce remek szerepéről. De aztán ő is elkedvetlenedett. Valerio kulcsszerepében Vass György amolyan bursikóz fickó, az intellektualitásnak nyomát sem láttam alakításában, de még a tenyeres-talpas népi aufklérizmusnak is alig. Többnyire izomból játszik, közhelytára fiatal kora ellenére figyelemre

Almási Sándor és Gosztanyi János (*Az államtanács elnöke*)
(*Koncz Zsuzsa felvételei*)

méltó. Az előadás leggyengébb pontja a Rosetta kicsiny és kétségkívül hálátlan szerepét adó Pálfi Katalin. O ráadásul kénytelen „eléneklni" Kamondy Agnes prozódiai abszurdumokkal telerakott dalát is. Meghökkenő, hogy e dilettáns hölgy zenét írhatott egy olyan színház számára, ahol egy diplomás zeneszerző az igazgató.

A zárójelenetben még egy jelentős változtatást eszközöltek a rendező és a dramaturgok: Leonce eredetileg az udvar jelen lévő tagjainak elmondott szövegét a darab legvégére helyezték. A tiráda így most nem az udvarnak, hanem nekünk, a nézőknek szól: „Menjenek szépen haza, de ne felejtsek el a szónoklatokat, prédikációkat és verseket, mert holnap a legnagyobb nyugalomban és jó hangulatban kezdjük előlről a komédiát. A viszontlátásra!" Aha, bólint ekkor a bestiálisan tapasztalt recenzens és néző, miközben a ruhatári jegye felé kórt, szóval színház a színházban... Akkor hát ez volt a koncepció, jóllehet a korábbiakban szinte nyomát sem látta erre utaló jeleknek. Mindegy, a végére csak sikerült összekaparni valamiféle üzenetet; és a lépcsőn lefelé billegve fásultan konstatálja, hogy az „ahogy-esik-ügy-puffanizmus" sajnos ismét diadalmaskodott.

CSONT ANDRÁS

Georg Büchner: *Leonce és Léna*
(*Új Színház*)

Fordította: Thurzó Gábor. A verseket fordította: Rónay György.
Dramaturg: Lőkös Ildikó, Vörös Róbert. Díszlet: Menczel Róbert. Jelmez: Gyarmathy Ágnes. Koreográfus: Egerházi Attila. Zene: Kamondy Agnes.
Rendezte: Acs János.

Szereplők: Helyey László, Almási Sándor, Kecskés Karina, Vass György, Ráckevei Anna, Gosztanyi János, Galkó Balázs, Kisfalussy Bálint, Pálfi Katalin.